

چندجانبه‌گرایی از طرف فروغی نه با طرحی از پیش تعیین شده، بلکه در جهت رخدادها و تحولات در سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل و متناسب با آنها اتخاذ شده است.

نتیجه‌گیری

در پژوهش‌ها و مقالات ناظر بر نقش سیاستمداران در شکل‌دهی سیاست خارجی ایران، کمتر به نقش محمدعلی فروغی پرداخته شده و این در حالی است که او از جمله رجال سیاسی کلیدی و تأثیرگذار در تاریخ ایران بوده است. در این مقاله به نقش محمدعلی فروغی در تکوین چندجانبه‌گرایی در سیاست خارجی ایران پرداختیم. بدین منظور روش تبارشناسی که روش نوینی در پژوهش‌های تاریخی است، مورد استفاده قرار گرفت. در چارچوب این روش، نقش فروغی در لایه‌های مختلفی از گفتمان‌ها و گسست‌ها، شناسایی و با تحلیل سخنرانی‌ها، مکاتبات و مقالات وی، جزئیاتی در مورد ریشه‌های تفکر چندجانبه‌گرایی در اندیشه ایشان واکاوی شد. اگر مبدأ چندجانبه‌گرایی در دوره فروغی را شهریور ۱۳۲۰ و انعقاد پیمان سه‌جانبه با انگلیس و شوروی بدانیم، در این مقاله پراکندگی‌ها و تنوع‌ها را در پشت این مبدأ نشان دادیم. حضور فروغی در کنفرانس صلح ورسای و جامعه ملل، نقش وی در حل‌وفصل اختلافات با برخی از همسایگان به همراه وجود بسترهای زیست فردی و سیاسی فروغی، مجموعه‌ای از برخی عوامل شکل‌گیری و کاربرد این گفتمان توسط فروغی بودند. با کاربست روش تبارشناسی به این نتیجه رسیدیم که چندجانبه‌گرایی در یک سیر فراگیر تاریخی ممتد و پیوسته شکل نگرفته است، بلکه حاصل روندهای فاقد قوانین کلی بوده که در شرایط امکانی و گفتمانی مختلف سپری شده است. این مقاله به جای تأکید بر تداوم‌های تاریخی در شکل‌گیری گفتمان چندجانبه‌گرایی؛ گسست‌ها، پیچیدگی‌ها و تنوع تصادفات و احتمالات موجود پیرامون این پدیده در دوره فروغی را نشان داد. اگر تقویت گفتمان چندجانبه‌گرایی را از جنگ جهانی دوم به بعد در عرصه سیاست بین‌الملل بدانیم، فروغی با انعقاد پیمان سه‌جانبه در همین برهه زمانی، یکی از مهم‌ترین نقش‌ها در سیاست خارجی ایران را در زمینه تکوین چندجانبه‌گرایی ایفاء کرده است.

منابع و مأخذ

فارسی

اسناد:

آرشیو اداره حفظ و نگهداری اسناد وزارت امور خارجه ایران

سند شماره: ۳-۲۲-۴۲-۱۳۰۶ ش.

سند شماره: ۴-۴۲-۱۳۰۶ ش.

سند شماره: ۹-۲۲-۴۲-۱۳۰۶ ش.

سند شماره: ۳۳۸-۲۹-۴۳-۱۳۰۶ ش.

سند شماره: ۲۲-۱۰۶-۴۳-۱۳۰۶ ش.

سند شماره: ۱-۱۰۶-۱۵-۱۲-۱۳۰۸ ش.

سند شماره: ۵-۱۰۵-۱۵-۱۲-۱۳۰۸ ش.

سند شماره: ۱۹-۱۸۳-۶۴-۳۳-۱۳۰۸ ش.

سند شماره: ۱-۵۲-۲۳-۱۳۲۱ ش.

کتاب‌ها:

آتابای، عبدالناصر، ۱۳۹۹، محمدعلی فروغی و نقش او در مناسبات قدرت در دوره رضا شاه و تثبیت حکومت پهلوی دوم، گرگان: دانشگاه پیام نور

آذری شهررضایی، رضا، «تقدیهایی بر خط‌مشی بی‌طرفی ایران در جنگ جهانی اول»، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، ۱۴۰۲، س ۲۳، ش ۹۲، صص. ۸۵-۱۰۵

افشار، ایرج و هرمز همایون‌پور، ۱۴۰۰، سیاست‌نامه ذکاءالملک، تهران: سخن.

انتظام، نصرالله، ۱۳۸۷، خاطرات نصرالله انتظام؛ شهریور ۱۳۲۰ از دیدگاه دربار، تهران: سازمان اسناد ملی ایران.

بیات، کاوه، ۱۳۶۴، روابط ایران و ترکیه از سقوط عثمانی تا برآمدن نظام جمهوری، تهران: پردیس دانش.

دریغوس، هیوبرت و پل رایبنو، ۱۳۸۲، فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک، مؤخره: میشل فوکو، ترجمه: حسین بشیریه، تهران: نی.

دهنوی، نظام‌علی، ۱۳۸۶، اسنادی از روابط ایران و ترکیه، تهران: وزارت امور خارجه.

رمضانی، روح‌الله، ۱۳۹۹، تاریخ سیاست خارجی ایران از صفویه تا پایان پهلوی اول، ترجمه: روح‌الله اسلامی و زینب پزشکیان، تهران: نی.

زندفر، فریدون، ۱۳۹۸، محمدعلی فروغی در عرصه سیاست بین‌الملل، تهران: کتابسرا.

-----، ۱۴۰۰، ایران و جامعه ملل، تهران: شیرازه.

فراستخواه، مقصود، «حیات روشنفکری در حیطه سیاست‌ورزی»، سیاست‌نامه، ۱۳۸۸، س ۲، ش ۸، صص. ۵۸-۶۴

فروغی، محمدعلی، ۱۳۸۷، مقالات فروغی، جلد اول، تهران: توس.

-----، ۱۳۵۵، مقالات فروغی، جلد دوم، تهران: یغما.

-----، ۱۴۰۰، یادداشت‌های روزانه محمدعلی فروغی از کنفرانس صلح پاریس، تهران: سخن.

فوکو، میشل، ۱۳۸۲، اراده به دانستن، ترجمه: نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، تهران: نی.

-----، ۱۳۹۵، نیچه، تبارشناسی و تاریخ، ترجمه: نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، تهران: نشر نی.

عاقلی، باقر، ۱۳۷۱، ذکاءالملک فروغی و شهریور ۱۳۲۰، تهران: علمی.

صحرانی، علیرضا، محسن خلیلی، مرتضی منشادی و روح‌الله اسلامی، «پیوستار قدرت در سیاست خارجی از دیدگاه فروغی»، نشریه پژوهش‌نامه ایرانی سیاست بین‌الملل، بهار و تابستان ۱۳۹۸، س ۷، ش ۲، صص. ۱۹۲-۱۶۷.

حقدار، علی‌اصغر، ۱۳۸۴، محمدعلی فروغی و ساختارهای نوین مدنی، تهران: کویر.

حیدری، آرش، «تبارشناسی چیست؟ جستاری در باره برخی ملاحظات نظری-روشی پیرامون تبارشناسی»، دوفصلنامه‌ی پژوهش‌های ادبی و فلسفی، بهار و تابستان ۱۴۰۲، س ۱، ش ۷، صص ۷۳-۸۸.

کچویان، حسین و قاسم زائری، «ده گام اصلی روش شناختی در تحلیل تبارشناسانه فرهنگ با اتکا به آراء میشل فوکو»، راهبرد فرهنگ، پاییز ۱۳۸۸، ش ۷۷، صص. ۸-۳۰.

مهدوی، حسنی‌السادات، ۱۳۸۶، بررسی عملکرد سیاسی فروغی در دوره پهلوی اول، تهران: دانشگاه الزهرا.

مهدی‌نیا، جعفر، ۱۳۷۱، زندگی سیاسی محمدعلی فروغی، تهران: پانوس.

مکی، حسین، ۱۳۶۲، تاریخ بیست ساله ایران، جلد ۵، تهران: ناشر.

موسوی، بهرام، ۱۳۹۸، کارنامه سیاسی- فرهنگی محمدعلی فروغی، تهران: عرفان.

و اردی، احمد، ۱۳۹۴، زندگی و زمانه محمدعلی فروغی، ترجمه: عبدالحسین آذرنگ، تهران: نامک.

هدایت، مخبرالسلطنه، ۱۳۹۹، خاطرات و خطرات، تهران: زوار .

لاتین

Gutting, Gray, 2005, Foucault a concise introduction, New York: Oxford University Press.

Lazarou, Elena, Geoffery Edwards, Christopher Hill, The evolving doctrine of multilateralism in the 21 century. Mercury E-paper. No.3 February 2010.

Wiseman, G, 2011, Norms, and Diplomacy, The Diplomatic Underpinnings of Multilateralism. The New Dynamics of Multilateralism. Boulder CO: Westview Press.